

Előítéletek, stigmák

Pomogáts Béla vitaindító írásának leglényegesebb állításával teljességgel egyetértek: a legáltalánosabban elfogadott értékrend (amely Pomogáts Béla szerint a hetvenes évek közepétől a kilencvenes évek közepéig volt érvényben) „irodalmunknak azokat az alkotó egyéniségeit, azokat a műveit helyez(t)e előtérbe, akik és amelyek művészi, illetve erkölcsi értékeik következtében alkalmasak a nemzeti tudat ápolására és alátámasztására. ...az igazán tartalmas nemzeti tudat és anyanyelvi kultúra csakis a valóságos értékek szellemi birtokba vétele nyomán fejlődhet és maradhat épségben, a hamis művek, a kérészéletű sikerek támogatása nem építi, hanem éppenséggel rombolja egy emberi közösség kulturális kohéziós erejét.”

Azonban már ezekhez az állításokhoz is megjegyzések kívánkoznak. A hetvenes-nyolcvanas években is fehér foltok tarkították még (például Hamvas Béla, Márai Sándor, Kodolányi János, Cs. Szabó László, Bánffy Miklós hiánya miatt) a kétségtelenül egyre színesebbé váló irodalmi tablót. Ezek az arcok csak a nyolcvanas évtized végére kerültek fel rá, de kétségtelenül felkerültek, egyidejűleg viszont kezdtek letörölni róla vagy perifériára szorulni épp a nemzeti tudat megteremtésében döntő szerepet kapott alkotók. (Emlékezhetünk Nagy László, Illyés Gyula radikális leértékelésére az irodalomtörténet-írásban, amely nyíltan történt, de a klasszikus modernség prózáiróinak, Sánta Ferencnek, Galgóczi Erzsébetnek, Bertha Bulcsúnak, Sarkadi Imrének, az ide sorolható költőknek, Vas Istvánnak, Jékely Zoltánnak, Kálnoky Lászlónak – a felsorolást folytathatnám magam is, és ki-ki kiegészítheti szíve és emlékezete szerint – még rosszabb sors jutott: ignorálva lettek, mint ha sosem éltek volna, s néhány irodalmárnak úgyszólván magánvállalkozása volt és maradt, hogy nevük még felmerül itt-ott.) S ez a folyamat nem a minőségi igényesség jegyében ment végbe, s nem is csak azért, mert minden nemzedéknek szüksége van a rituális apagyilkosságra, hanem erős ideológiai hatásra. A neoliberais eszmeiség, amely a magyar kormányok színezetétől függetlenül a kulturális életben meghatározó lett, a nemzeti létforma természetességének és a nemzeti identitás fontosságának eredendő tagadására épül, tehát az irodalom megítélésében gyökeresen szakított azzal a hagyománnyal, amelyre Pomogáts Béla mint axiómára támaszkodik vitaindítójában: „általában minden hozzáértő úgy ítélte meg és mutatta be a magyar irodalmi örökséget, mint a nemzeti tudat letéteményesét, védelmezőjét, fenntartásának legfontosabb eszközét”.

Nos, az irodalomtörténet-írás, az irodalomtudomány, az irodalmi közgondolkodás gyökeresen áthangolódott a fenti állapotához képest, és ez már a nyolcvanas években megkezdődött. Az értékválság tehát – a vitaindító cikk tézisével ellentétben – nem az utóbbi évtized fejleménye, és nem is az a torzulás a legfőbb kiváltója, amelyet Pomogáts Béla a valóban csak az utóbbi évtizedben felfedezett és kultivált jobboldali írók túlbecsüléséből eredeztet. A túlbecsülés diagnózisában egyébként szintén egyetértek vele: súlyos mulasztásunk volt nem tudni Wass Albertről, Tormay Cécile-ről (Nyírőről különben tudtunk, Erdély-

ben iskolák is voltak róla elnevezve, könyveit olvashattuk, viszont számos kiváló konzervatív gondolkodót ma sem tartunk számon, és jócskán van még pótolni valónk!), ugyanakkor nem fogadhatjuk el, hogy az új „kedvencek” háttérbe szorítsák az övékéinél jelentősebb életművek gazdáit, kultúránk alapértékeit. E tekintetben tehát nincs vitám Pomogáts Bélával, ám rendkívül hiányolom diagnózisából a mai irodalomtudomány által diktált szempontrendszer hagyományellenes, illetve önkényesen és durván szelektáló mivoltának megnevezését. Hiányolom a diagnózisból annak megállapítását, hogy az egyoldalú, az irodalom valóságos kötődését, közösségbe ágyazottságát felszámoló, uralkodó szemléletmódra mintegy visszahatásként kapott teret az imént említett, a nagyságrendet illetően vitatható „ellenkánon”. Az olvasóközönség lázadása a vele szakító irodalmi beszédmód ellen innen nézve természetes reakció, csak persze túlzásaival ugyancsak az egészséges és kiforrott értékrend kialakulása ellen hat. De korántsem annyira, mint a hagyományból és a nemzethől kiszakított egyetemi-akadémiai irodalom-felfogás. Pomogáts Béla csupán homályos utalást tesz holmi „művelődéspolitikai stratégiákra”, amelyek a történelmi változások során „megkérdőjelezték” a hagyományos értékrendet. Ha bármelyik irodalomtörténeti feldolgozást kézbe vesszük az utóbbi két évtizedben készültek közül (Kulcsár Szabó Ernőé a kilencvenes évek első felében jelent meg!), tapasztalhatjuk, hogy megkérdőjelezésnél azért több történt.

A vitaindító cikk a jelen vizsgálatára szólít fel ugyan, de nem tudom szó nélkül hagyni a vitaindító írás történelmi előzményeket áttekintő bevezető részének néhány kitételét.

A két világháború közötti időszakra nézve három értékrendet különböztet meg Pomogáts Béla, a konzervatív (hivatalos), a „nyugatos” és a harmincas években ezek mellé lépő „népi” értékrendet, bár jelzi, hogy „több” is lehetett. Valóban több volt, és én ezt az állapotot nem tartom értékválságnak, hiszen a szellemi élet mindig és mindenhol vitákban, éles ütközésekben dolgozza ki magából a jellegadó, időtálló mozzanatokot, alkotásokat, gondolatokat, irányzatokat. Még az sem tekinthető értékválságnak, ha egy politikai erő hatalmával visszaélve egy bizonyos fajta kulturális szférát preferál, amennyiben élni hagyja a többit. Az értékválság a diktatúrák sajátja. Az a helyzet az értékválság generálója – s ebben már osztom a vitaindító véleményét –, amely a negyvenes évek végén jött létre Magyarországon, amikor „a magyar kultúra hagyományaitól és természetétől tulajdonképpen idegen értékrendet” (P. B.) kényszerítettek rá a magyar szellemi életre. És épp ehhez közelített az irodalmi közéletnek az elmúlt két évtizedben fokozatosan kifejlődött állapota, ezért beszélhetünk válságról ma is. Immár nem a politikai diktatúra, hanem ideológiai diktátumok elvén fosztódik meg a magyar szellemi élet a szerves továbbélés, a természetes nézetütköztetésekben történő hagyományformálás lehetőségétől.

Szóvá tehetném még, hogy a konszolidáció utáni Kádár-korszak irodalomtörténet-írását Pomogáts Béla túlzott nosztalgiával illeti. A zsdanovizmus vonalas, osztályharcos doktrínáihoz képest valóban üdítően széles lett a lukácsista-marxista horizont is, de azt azért kár volt állítania, hogy ebbe „minden” belefért. Azonban felesleges bővebben kifejteni ellenvéleményemet: a kortárs emlékezik, az utókor meg belenéz a kézikönyvekbe. Viszont fontosnak tartom kiigazítani,

pedig látszólag jelentéktelen mozzanat, a vitaindító irodalmunk nagyjait illető címkéit: „A magyar végzetten viaskodó Ady mellett az európai küldetést őrző Babits, a vidéki Magyarország krónikáját író Móricz mellett a városi Magyarország lelki helyzetét bemutató Kosztolányi” – sorolja Pomogáts Béla. Belátom, címke nélkül nincs irodalmi közgondolkozás, na de a címkéket se ártana időnként megújítani, vagy esetleg megkettőzni, megdöbbszörözni, hogy legalább némileg stimmeljenek. Mert hát Ady vajon nem európai küldetéssel tört-e be Dévénynél, s Babits nem viaskodott-e épp eléggé a magyar végzetten? Móricz „vidéki Magyarországa” vajon nem „városi” a *Rokonokban*, a *Kivilágos kivirradt*gban, Kosztolányi *Pacsirtájának* Magyararkanizsája, az *Aranysárkány* Szabadkája nem a „vidéki Magyarországról” hozott-e hírt? S akkor még nem is említettem az *Erdélyt. A Nero, a véres költőt*. Mondom, jelentéktelen hibának látszik ez a laza általánosítás, de rögtön stigmává válik a címke, ha az elmúlt évtizedek egyik legfőbb irodalmi frontvonaláról nézzük. Mert Babitsot az teszi európaivá, Kosztolányit városivá, hogy a mai urbánusokhoz sorolt szerzők őket tüntették ki figyelmükkel, őket választották totemnek, s így Ady, Móricz a népieknek „jutott”, nem is a tudatos választás, hanem az ellenpontok formális logikája szerint. Ez aztán nyomot hagyott a megítélésükön is: az úgynevezett népnemzetiek gyanakodni kezdtek Babitsra, Kosztolányira, úgy, mintha valóban egy másik törzs totemjei lennének, s az SZDSZ-re szavaznának, az urbánusok meg úgy láttak hozzá Ady és Móricz „megszelídítéséhez”, mintha valóban tigriseket fogtak volna be.

Nem elég, ha kimondjuk: nekünk mind a négyen kellenek, mindahányan kellenek, akik kultúránkat gazdagították, az is kell, hogy levegyük róluk a méltatlan címkéket, s ha lehet, ne is tegyünk újakat rájuk. A címkék csak arra jók, hogy ellentétet gerjessenek ott is, ahol csak különbözőség van.

Hogy lehet-e kijavítani a kulturális értékrendünk torzulásait? Lehet-e megszabadulni az előítéletektől, stigmáktól? Nem tudom, de bízom benne, hogy sikerül, mert e nélkül a bizalom nélkül fel kéne adnom egész pályámat, s ahhoz már öreg vagyok. Bizalmamat az támasztja alá, hogy oly erős, nagyszerű és életképes örökségünk van, hogy arra vissza lehet csatlakoztatni a kortárs-művészetet, és mint akolba, vissza lehet terelni a húsz év alatt elcsángált és szélnek eresztett jószágainkat, kulturális értékeinket. S talán az új magyar remekművek már ebbe az akolba születnek.

BERTHA ZOLTÁN

A magyar irodalom teljességéért

Csonka-Magyarországon csonka-magyarok élnek: ez a Reményik Sándortól napjainkig közmondásossá vált tétel igazolódott 2004. december 5-ének „fekete adventjében” is, amikor is az anyaország többsége érzelmi-erkölcsi értelembe kitagadta határon túl élő testvéreit a nemzetből. A lelki-szellemi nemzetegység minőségigénye – a spirituális készítés, hogy Adyval, Németh Lászlóval, Illyéssel szólva „a Templomot” mindenképpen fel kell építeni – azonban leg-